

annan ingång och i ett annat tonläge – när han i *Den glada vetenskapen* hävdade: ”Gud är död: men så som människorna är beskaffade, kommer det kanske att ännu i årtusenden framåt finnas grottor där man visar hans skugga. – Och vi – vi måste besegra också hans skugga” (*Samlade skrifter*, vol. 5, s. 103). De perspektiv som erbjuds i Desols bok är för den som följt 1900-talets och det tidiga 2000-talets diskussion inom politisk teologi och sekularitetsdebatt allt annat än nydanande. I ett populärt sammanhang behöver detta inte bli till en helt nedgörande kritik, men med tanke på den politiska utvecklingen i Europa vad gäller kristendomens nya aktualitet inom framväxande nationalkonservatism blir det högst oklart hur man ska förstå bokens ärende.

För det andra, och i anslutning till detta, hopar sig frågor kring den underliggande distinktion mellan ”kristet” och ”kristen” som ständigt tränger sig på i läsningen. Å ena sidan tycks Desol utgå från att autentiskt kristet liv har sin grund i en sanningens ”källa”, å andra sidan tycks hon se den kristna utvecklingen i historien som distinkt och karaktäristisk, närmast som ett öde. Den teoretiska och teologiska komplexitet som ligger i diskussionen kring hur den kristna kultur- och samhällsutvecklingen hänger samman med den kristna trons djupaste innehåll blir i Desols framställning aldrig tydliggjord, eftersom hon så entydigt bestämmer kristenheten som en samhällsbärande kraft med ett bestämt fokus. I själva verket är hela den kristna historien i västerlandet full av motsägelser och i varje tid spelas radikala konflikter upp som kullkastar de svepande generaliseringar som förekommer i Desols framställning.

I Desols generaliseringar framkommer förvisso saker som är intressanta och tänkvärda, det ska inte förnekas. Men de flesta brännande områden för dagens teologiska och kulturfilosofiska debatter lyser med sin frånvaro. Främst saknar man en ansats till förståelse av islams nya närvaro i västerlandet, både som religiös och politisk kraft, samt den komplexa och mångfacetterade

kristna reaktion som denna närvaro har orsakat, där hela den kristna historiens olika reaktionsmönster kan skönjas i sin ofta totala motsägelsefullhet. Att i stället – i en anda av spelad överblick och distans – tala om en sakta vandring mot en källa är helt enkelt inte övertygande. Kristenheten har för övrigt inget slut, vare sig i västerlandet eller någon annanstans.

Mattias Martinson
Professor, Uppsala

DOI: 10.51619/stk.v9i2.25200

Francis Jonbäck, Lina Langby & Oliver Li (red.). *Vidgade perspektiv på lidandets problem*. Stockholm: Dialogos. 2022. 385 s.

Ännu en bok om det religionsfilosofiska problemkomplex som går under beteckningen onskans eller lidandets problem (eller teodicéproblemet), kan det verkligen vara något? Så länge man uppehåller sig vid det så kallade teoretiska problemet – om Gud är både allgod och allsmäktig, hur kan då Gud tillåta allt lidande som förekommer? – så kan onekligen de försök som görs för att försvara en sådan gud ofta förefalla tämligen långsökta och till och med provocerande. Den här antologin kopplar dock ett annat grepp – eller snarare flera grepp – om ämnet, vilket gör den synnerligen läsvärd.

Bokens tretton författare är samtliga verk samma inom filosofi, religionsfilosofi och/eller teologi, de flesta i Sverige. De tre redaktörerna är disputerade eller doktorander i religionsfilosofi vid teologiska institutionen i Uppsala.

Del I, ”Kritiska perspektiv”, innehåller fyra kapitel som kritiserar eller problematiserar själva projektet att överhuvudtaget diskutera lidandets problem så som man gör inom de traditionella teodicéerna, ett förhållningssätt som man brukar benämna ”anti-teodicé”. Filosofen Toby Betenson gör detta utifrån ett moraliskt perspektiv, alltså uppfattningen att det är något moraliskt suspekt med att försöka försvara eller förklara det faktum att Gud

tillåter ondska och lidande. En som gör detta visar okänslighet gentemot det fruktansvärda lidande människor utsätts för. Antiteodicéer tar ofta sin utgångspunkt i Fjodor Dostojevskijs (1821–1881) roman *Bröderna Karamazov*, vilken också blir föremål för Elena Namlis kapitel om lidandets teologi. I romanen låter författaren de tre bröderna gestalta olika sätt att förhålla sig till och leva i en värld full av lidande och ondska, av vilka Ivans är det mest radikala. Ett kritiskt förhållningssätt till hur man traditionellt brukar diskutera lidandets problem finner man även inom mycket av feministisk filosofi och teologi. Detta behandlas av Lina Langby. Hon framhåller det problematiska i att tala om Gud som allvetande och allsmäktig då dessa begrepp är alltför sammankopplade till ett patriarkalt symbolspråk.

Den andra delen, ”Alternativa problem”, består av fem kapitel som tar upp lidandets problem ur lite andra synvinklar än de traditionella. Till exempel behandlas på vilket sätt problemet kan utgöra ett sådant även för ateister, vilket är intressant med tanke på att det brukar framhållas – även bland troende – som ett kraftfullt argument mot Guds existens. Religionsfilosofen Yujin Nagasawa menar att såväl teister som ateister har problem att förena acceptandet av ”systemiskt lidande” med ”existentiell optimism”. Systemiskt lidande är det lidande som de evolutionära processerna – tack vare vilka vi finns till – för med sig. Existentiell optimism är uppfattningen att världen trots allt är värdefull och god att leva i. Nagasawa menar att de flesta människor omfattar båda dessa tankar, men att teisten har lättare att hantera konflikten eftersom hen tror att det existerar andra verkligheter än den materiella världen. Lidandet som en konkret erfarenhet i våra liv behandlas även av Francis Jonbäck och Thomas Ekstrand i deras text som tar sin utgångspunkt i en analys av Esaias Tegnér’s (1782–1846) dikt ”Mjältsjukan”; samt av Jonbäck och Carl-Reinhold Bråkenhielm i kapitlet om Guds frånvaro eller tystnad. En tanke som återkommer är

att det trots allt finns anledning att känna tillförsikt och hopp. Frågan om det fruktansvärda och eviga lidande de som begått felsteg, enligt vissa religiösa argument, tvingas utstå i helvetet, behandlas av filosofen Alex Gillham. En av de tankar som avvisas är den absurda idén att eviga lidanden på något sätt skulle kunna vara ett rättvist straff för gärningar som, hur ondskefulla de än är, trots allt ändå är begränsade.

I antologins tredje del, ”Alternativa perspektiv”, får vi möta andra livsåskådningar än traditionellt kristna, och hur lidandets problem kan hanteras inom dessa. Agnosticismen, ett nog så intressant ämne i ett land som Sverige där få säger sig vara troende men samtidigt tvekar inför att identifiera sig som ateister, behandlas av Francis Jonbäck. Religiös fikcionalism, alltså uppfattningen att de religiösa berättelserna är ren fiktion och det religiösa livet en ”låtsaslek”, behandlas av Carl-Johan Palmqvist, som nyligen disputerade i filosofi vid Lunds universitet på en avhandling om agnostisk religion. Lidandets problem finns även för en fikcionalist, då en fiktion måste vara såväl koherent som trovärdig för att vara meningsfull. Processteismen tas upp i ett särskilt kapitel av Lina Langby och Oliver Li. Denna inriktning erbjuder ett sätt att förhålla sig till lidandets problem genom att hävda att Gud inte kan förhindra ondskan eller lidandet. Gud är nämligen, enligt processteismen, inte allsmäktig på samma sätt som inom traditionell teism, och människan har en reell handlingsfrihet. Man menar också att endast en sådan gud är värd vår tillbedjan – till skillnad från den traditionella teismens gud som kan hindra lidande men inte gör det. I bokens sista kapitel resonerar Li, som bland annat intresserat sig för dialogen och relationen mellan olika religiösa traditioner, om huruvida lidandets problem låter sig förenas med tanken på karma och återfödelse. För en som tror på återfödelse och karma är det inte självklart att meningslöst lidande förekommer överhuvudtaget: lidandet kan ju vara orsakat av gärningar i ens tidigare liv (”vedergällande

karma”) och/eller ha som syfte att man ska växa och mogna som människa (”utvecklande karma”).

En diskussion som hade varit värd lite mer utrymme är det försvar för Gud som tar fasta på att Gud skapat oss med en fri vilja, och att det är människan själv som väljer att göra ont. Man kan nämligen fråga sig varför Gud, när han ändå hade chansen, inte skapade oss människor sådana att vi ständigt vill göra gott och vill undvika att skada varandra? På så sätt hade ju det goda som människans fria vilja utgör kunnat förverkligas utan att allt fruktansvärt lidande hade behövt äga rum. Frågan berörs visserligen men hade varit värd ett eget kapitel. Men detta var bara en liten anmärkning.

Boken är given kurslitteratur i alla kurser där lidandets problem behandlas, men bör också kunna läsas av den som inte är insatt i ämnet. Den sistnämnda läsaren rekommenderar jag att börja med bokens utmärkta introduktionskapitel för att därefter ta itu med de perspektiv hen anser mest intressanta. En särskild eloge till de tre redaktörerna som inte bara skrivit egna kapitel och översatt de utländska texterna, utan även lyckats samla in och sammanställa bidragen av vilka alla utom ett är specialskrivna för detta ändamål.

*Lotta Knutsson Bråkenhielm
TD, Stockholm
DOI: 10.51619/stk.v99i2.25201*

Vanja Mosbach. *Voices of Muslim Feminists: Navigating Tradition, Authority and the Debate about Islam*. Uppsala: Uppsala universitet. 2022. 225 s.

Att undersöka hur kvinnor som identifierar sig som muslimer förhåller sig till och positionerar sig när det gäller frågor som rör kvinnors plats och funktion i samhället i relation till deras muslimska identitet och tradition är ett viktigt och relevant religionssociologiskt ämne. Ur detta perspektiv är Vanja Mosbachs avhandling ett välkommet och behövt tillskott till forskningen om islam

och muslimer i Sverige.

I studien ingår åtta så kallade nyckelinformationer och det är deras resonemang som utgör grunden i Mosbachs avhandling som består av tio kapitel. Avhandlingens första del innehåller fem kapitel där författaren presenterar forskningsfrågor, tidigare forskning samt teoretiska och metodologiska utgångspunkter. Fokus är här framför allt en diskussion om begrepp som ”muslim”, ”religion”, ”feminism” och religiös individualisering. Med det senare avses ungefär att religion i högre utsträckning har blivit ett personlig val och att denna förändring hänger ihop med samhällsliga förändringar (globalisering och modernitet) och genom en ökad användning av kommunikationsteknologier har även en försvagning (eller demokratisering) av så kallade traditionella auktoritetens inflytande över tolkning blivit mer påtaglig. I stället för att ”lita på” eller ”följa traditionen” finns i dag ett större utrymme för personlig tolkning, menar många religionssociologer som Mosbach refererar till i sin studie.

I avhandlingens andra del återfinns informationernas egna röster. I denna del är kapitelrubrikerna tydliga och här avhandlas frågor som: ”Aspiring to Self-Representation”, ”Negotiating Islam and Gender Equality in the Private Realm”, ”Negotiating Islam and Gender Equality in the Public Realm” och ”Negotiating Religious Authority”. En förtjänst med den andra delen i avhandlingen är de långa utdragen ur intervjuerna. Dessa kan vara till stor nytta även för framtida forskare som är intresserade av både islam och muslimer i Sverige samt om hur identiteter som baseras på religion förhandlas och tar form i relation till både den enskilda individens behov och det omgivande samhällets förväntningar, krav och förhoppningar.

Samtidigt som studien anknuter och bygger vidare på den etnografiska forskning som bland annat Pia Karlsson Minganti har gjort om muslimska kvinnor bidrar Mosbach med nya och mer uppdaterade röster. På flera sätt har samtalet om islam och muslimer förändrats sedan exempelvis Karlsson